

ЧАЛАБІЄВА М. Р.,

кандидат юридичних наук,
науковий співробітник
(Науково-дослідний інститут
державного будівництва та місцевого
самоврядування Національної академії
правових наук України)

УДК 342.7:364-78:614.253(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.7>

РЕАЛІЗАЦІЯ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ: РІЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У НАДАННІ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

У статті досліджується правовий вимір реалізації репродуктивних прав у контексті складних життєвих обставин, у яких опиняються окремі категорії населення – зокрема одинокі матері, внутрішньо переміщені особи, жінки, які постраждали від домашнього насильства, особи з інвалідністю, малозабезпечені тощо. У фокусі аналізу – потенціал і відповідальність територіальних громад як базової ланки системи надання соціальних послуг, включаючи доступ до медичної допомоги, інформації про репродуктивне здоров'я та послуг у сфері охорони материнства, батьківства й планування сім'ї.

Зроблено акцент на конституційно-правових засадах захисту соціальних прав, що охоплюють репродуктивні права, через призму положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, зокрема Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), а також відповідних рішень Конституційного Суду України. Окрему увагу приділено імплементації принципу недискримінації, рівного доступу до послуг охорони здоров'я та соціальної підтримки в умовах криз – як мирного часу, так і в період воєнного стану.

Проаналізовано чинне законодавство у сфері соціальних послуг, охорони здоров'я та місцевого самоврядування, зокрема Закон України «Про соціальні послуги», «Про основи охорони здоров'я», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а також законодавчі акти, що визначають повноваження органів місцевого самоврядування у відповідних сферах. Окреслено, як децентралізація та розширення муніципальних повноважень у сфері соціального захисту відкривають нові можливості – але й створюють додаткові виклики – для захисту репродуктивних прав у громадах, особливо в умовах обмежених ресурсів, кадрового дефіциту та потреби в міжсекторальній взаємодії.

У дослідженні підкреслюється, що ефективна реалізація репродуктивних прав на місцевому рівні можлива лише за наявності комплексного підходу, який передбачає: правове забезпечення; фінансову спроможність громад; наявність професійного кадрового потенціалу в соціальній та медичній сферах; адаптацію місцевих програм до потреб конкретних цільових груп. Представлено огляд кращих практик територіальних громад щодо підтримки жінок у кризових ситуаціях, доступу до послуг сімейного лікаря, роботи мобільних бригад соціально-психологічної допомоги, а також програм просвіти у сфері сексуального та репродуктивного здоров'я.



У висновках авторка наголошує на потребі подальшого нормативного уточнення муніципальних повноважень у сфері реалізації репродуктивних прав, посилення механізмів моніторингу й оцінки якості надання соціальних послуг, а також забезпечення стійкого міжсекторального партнерства за участі органів місцевого самоврядування, закладів охорони здоров'я, центрів соціальних служб і громадських організацій. Стаття має практичну цінність для юристів, фахівців у сфері місцевого самоврядування, політиків і дослідників, які працюють на перетині прав людини, соціальної політики та муніципального управління.

Ключові слова: *цифровізація, репродуктивні права, соціальні послуги, складні життєві обставини, територіальні громади, місцеве самоврядування, конституційне право, муніципальне право, охорона здоров'я, жінки, вразливі групи.*

Chalabiieva M. R. Realization of reproductive rights under difficult life circumstances: the role of territorial communities in the provision of social services

This article explores the legal dimensions of reproductive rights implementation in the context of difficult life circumstances, which affect various vulnerable groups – including single mothers, internally displaced persons, victims of domestic violence, persons with disabilities, and those living in poverty. The focus is placed on the role and responsibility of territorial communities as the basic units of local self-government in Ukraine in providing access to essential social services, particularly in the fields of healthcare, reproductive health, and family support.

The study emphasizes the constitutional foundations of reproductive rights as an integral part of social rights, drawing upon the relevant provisions of the Constitution of Ukraine, international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine – notably the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW) – as well as the jurisprudence of the Constitutional Court of Ukraine. Special attention is given to the implementation of the principles of non-discrimination and equal access to health and social services, particularly under conditions of crisis, including wartime and post-conflict recovery.

The author analyzes the current legislation governing social services, healthcare, and local governance in Ukraine, including the Laws “On Social Services,” “On the Fundamentals of Health Care Legislation of Ukraine,” “On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons,” and “On Prevention and Combating Domestic Violence.” The article highlights how decentralization and the expansion of local governments’ competences create both new opportunities and additional challenges for the effective realization of reproductive rights at the community level – especially in light of resource constraints, staffing shortages, and the need for cross-sectoral coordination.

The study argues that the effective realization of reproductive rights at the municipal level requires a comprehensive approach that includes legal guarantees, sufficient financial capacity, qualified personnel in social and healthcare sectors, and localized programs tailored to the needs of specific target groups. The article presents a review of best practices among Ukrainian territorial communities in supporting women in crisis situations, facilitating access to family doctors, organizing mobile psychosocial support teams, and implementing educational initiatives on reproductive and sexual health.

In conclusion, the author underscores the need for further normative refinement of local governments’ competences in the area of reproductive rights, enhanced mechanisms for monitoring and evaluating the quality of social services,



and the establishment of sustainable intersectoral partnerships involving local self-government bodies, healthcare institutions, social service centers, and civil society organizations. The findings of this article are of practical value for legal scholars, local governance professionals, policymakers, and researchers working at the intersection of human rights, social policy, and municipal administration.

Key words: *digitalization, reproductive rights, social services, difficult life circumstances, territorial communities, local self-government, constitutional law, municipal law, healthcare, women, vulnerable groups.*

Вступ. У сучасному світі репродуктивні права визнаються невід'ємною складовою прав людини, охоплюючи як фізичний і психічний добробут особи, так і її здатність вільно приймати рішення щодо планування сім'ї, материнства, народження дітей, доступу до медичної допомоги та інформації про стан здоров'я. Ці права набувають особливого значення у контексті складних життєвих обставин, в яких опиняються окремі соціальні групи – зокрема самотні матері, жінки, які зазнали домашнього чи сексуального насильства, внутрішньо переміщені особи, особи з інвалідністю або ті, хто перебуває за межею бідності.

Репродуктивні права, як частина соціальних прав, гарантуються Конституцією України та міжнародними актами, ратифікованими державою. Так, стаття 3 Основного Закону проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпеку найвищою соціальною цінністю, а стаття 49 гарантує право кожного на охорону здоров'я. Поряд із цим, у статтях 24 і 51 закріплено рівність прав жінки та чоловіка, а також особливу державну підтримку материнства, дитинства і сім'ї [1]. Міжнародно-правову базу становлять, зокрема, Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та Програма дій Каїрської конференції 1994 року.

В умовах триваючої війни проти України, широкомасштабного внутрішнього переміщення населення та зростання кількості жінок, які опиняються у кризових ситуаціях, питання реалізації репродуктивних прав набуває нової ваги. Особливо актуальним є забезпечення цих прав не лише через загальнодержавні програми, а й шляхом ефективного залучення механізмів місцевого самоврядування. В умовах децентралізації саме територіальні громади отримали розширені повноваження у сфері охорони здоров'я, соціального захисту, підтримки сім'ї та дітей, що обумовлює необхідність глибшого аналізу їхньої ролі у забезпеченні реалізації репродуктивних прав на місцевому рівні.

Метою цієї статті є аналіз конституційно-правових та муніципально-правових засад реалізації репродуктивних прав у складних життєвих обставинах із фокусом на функціональну роль територіальних громад у наданні відповідних соціальних послуг. Дослідження спрямоване на виявлення правових, організаційних та ресурсних аспектів функціонування місцевих систем підтримки, а також на визначення ключових викликів і перспектив ефективної реалізації соціальних гарантій у сфері репродуктивного здоров'я в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Репродуктивні права, як складова частина соціальних прав людини, охоплюють можливість особи приймати свідомі, добровільні рішення щодо народження дітей, планування сім'ї, доступу до засобів контрацепції, медичних послуг під час вагітності, пологів і післяпологового періоду, а також права на сексуальну просвіту та інформованість. Ці права є невід'ємними від гідності людини та її фізичної й психічної недоторканності, що безпосередньо пов'язано з положеннями статей 3, 21, 24, 49 та 51 Конституції України.

Стаття 3 Конституції України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Водночас стаття 49 гарантує кожному право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Ці норми створюють основу для формування обов'язків держави щодо підтримки репродуктивного здоров'я, особливо вразливих категорій громадян.



У статті 24 Конституції України підкреслено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Забороняється будь-яка дискримінація, зокрема за ознаками статі, соціального походження, майнового стану, місця проживання тощо. Це положення забезпечує ґрунт для правового захисту жінок, які перебувають у складних життєвих обставинах, і зобов'язує державу вживати додаткових заходів для гарантування рівного доступу до соціальних послуг, зокрема у сфері охорони репродуктивного здоров'я [1].

Ключовим міжнародним актом у сфері репродуктивних прав є Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), яка ратифікована Україною у 1981 році. У ст. 12 Конвенції передбачено обов'язок держав забезпечувати жінкам доступ до належних медичних послуг, зокрема тих, що стосуються планування сім'ї [2].

Важливу роль у формуванні міжнародних стандартів у сфері репродуктивних прав відіграє Програма дій Міжнародної конференції з народонаселення і розвитку, ухвалена у Каїрі в 1994 році. У ній репродуктивне здоров'я розглядається як стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, що передбачає здатність до безпечного, відповідального статевого життя, а також доступ до засобів, необхідних для реалізації цього права [3].

В українському національному праві положення про репродуктивні права конкретизуються у Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», де у ст. 8 прямо вказано на право громадян на вільне материнство і батьківство, що включає можливість самостійно вирішувати питання народження дітей [4].

Таким чином, репродуктивні права мають конституційно гарантований характер, закріплені також у міжнародно-правових документах, обов'язкових для України. Проте практична реалізація цих прав, особливо в умовах складних життєвих обставин, залежить від здатності держави та територіальних громад створити рівні умови доступу до необхідних послуг. У цьому контексті особливо важливо дослідити, як саме працює цей механізм на рівні місцевого самоврядування, яке на практиці виконує функцію першого контакту громадян з системою соціального захисту.

Категорія осіб, що перебувають у складних життєвих обставинах, охоплює соціальні групи, які з об'єктивних причин частково або повністю втратили здатність до самостійного забезпечення своїх життєвих потреб і потребують допомоги з боку держави, зокрема органів місцевого самоврядування. Закон України «Про соціальні послуги» визначає складні життєві обставини як обставини, що негативно впливають на життєдіяльність особи, і вимагають від неї зовнішньої підтримки чи втручання [5].

До таких обставин належать: інвалідність, бездомність, малозабезпеченість, насильство в сім'ї або за ознакою статі, перебування в конфлікті із законом, безробіття, внутрішнє переміщення, вагітність без підтримки партнера, самотнє батьківство тощо. Усі ці ситуації можуть критично впливати на доступ до медичних, соціальних і психологічних послуг, у тому числі – в сфері репродуктивного здоров'я.

Водночас чинна нормативна база України визнає за такими особами право на отримання соціальних послуг, у тому числі – безоплатних, на підставі оцінки потреб. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 587, до ключових критеріїв, що свідчать про складні життєві обставини, належать: відсутність житла, неможливість догляду за дитиною, загроза життю чи здоров'ю особи внаслідок насильства, недосягнення мінімального рівня доходу [6].

Особливої уваги потребують внутрішньо переміщені особи (ВПО), які нерідко опиняються у ситуації, коли втрачено не лише житло, а й зв'язок із сімейним лікарем, доступ до жіночих консультацій та інших базових медичних послуг. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» декларує право ВПО на рівний доступ до медичних і соціальних послуг, проте на практиці його реалізація ускладнена через нестачу інфраструктури в приймаючих громадах, нерівномірний розподіл фінансування та відсутність механізмів адресної підтримки жінок з репродуктивними потребами [7].

Правова вразливість осіб у складних життєвих обставинах посилюється ще й тим, що наявні механізми захисту, як правило, мають заявний характер і вимагають від самої



особи ініціативи та документального підтвердження її статусу. Для жінок, які перебувають у стані стресу, ізоляції, психологічної травми або мають малолітніх дітей, ці вимоги можуть бути нездоланим бар'єром. Відтак саме органи місцевого самоврядування повинні не лише формально надавати послуги, а й створювати механізми раннього виявлення потреб, забезпечення доступності, конфіденційності та правової підтримки.

Процеси децентралізації в Україні, що набули особливої динаміки з 2014 року, трансформували архітектуру публічного управління у сфері охорони здоров'я та соціального захисту. Реформа місцевого самоврядування поклала на територіальні громади розширені повноваження щодо надання первинної медичної допомоги, організації соціальних послуг, забезпечення підтримки сім'ї, материнства і дитинства, що безпосередньо стосується реалізації репродуктивних прав.

Згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», до відання виконавчих органів сільських, селищних і міських рад належить управління закладами охорони здоров'я, вирішення питань соціального захисту населення, підтримка сім'ї та захист прав дітей [8]. Ці функції повинні реалізовуватися як у формі делегованих повноважень, так і на основі власної ініціативи громади (самоврядних повноважень), що відкриває широкі можливості для впровадження місцевих програм у сфері репродуктивного здоров'я.

У Законі України «Про соціальні послуги» зазначено, що органи місцевого самоврядування зобов'язані організовувати надання базових соціальних послуг, у тому числі підтримку вразливих категорій жінок, які перебувають у кризових ситуаціях. Зокрема, до таких послуг належать соціальний супровід під час вагітності, доступ до притулків, кризових центрів, психосоціальна допомога, консультації з питань здоров'я жінки та дитини [5].

У сфері охорони здоров'я важливим є Закони України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» та «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Вони визначають, що органи місцевого самоврядування відповідають за організацію доступу населення до первинної медичної допомоги, включаючи послуги з охорони материнства, підписання декларацій із сімейними лікарями, а також впровадження програм надання допомоги вразливим групам, зокрема внутрішньо переміщеним особам [9].

Особливої актуальності набуває взаємодія органів місцевого самоврядування з центрами соціальних служб та громадськими організаціями, які працюють у сфері захисту прав жінок і дітей. На практиці саме ця взаємодія часто визначає реальний доступ до послуг. Територіальні громади мають законодавче право формувати місцеві програми підтримки – наприклад, відкривати мобільні бригади соціально-психологічної допомоги, створювати кризові кімнати для жінок, розробляти інформаційні кампанії, надавати юридичну підтримку тощо.

Разом із тим існують суттєві прогалини в нормативному закріпленні конкретних обов'язків громад щодо гарантування репродуктивних прав. Жоден із базових законів не містить прямої термінології «репродуктивні права», що ускладнює ідентифікацію проблеми в адміністративній практиці. Також спостерігається фрагментованість повноважень між медичною та соціальною сферами, що іноді призводить до відсутності узгоджених дій у наданні комплексної допомоги жінкам у складних життєвих обставинах.

Крім того, не всі територіальні громади мають достатні фінансові ресурси, кадрове забезпечення або інституційну спроможність для якісного надання таких послуг. Це посилює регіональні диспропорції та порушує принцип рівності доступу до прав, закріплений у статтях 24 і 49 Конституції України.

Таким чином, незважаючи на закріплення загальних повноважень органів місцевого самоврядування в соціальній і медичній сферах, реалізація репродуктивних прав на місцевому рівні вимагає як уточнення нормативної бази, так і посилення міжгалузевої взаємодії, чіткого розмежування відповідальності між структурами, а також забезпечення адресності допомоги на основі індивідуального підходу до потреб жінок у складних життєвих обставинах.

Попри наявні законодавчі повноваження, практична реалізація репродуктивних прав на рівні територіальних громад значною мірою залежить від ініціативності місцевої влади,



залученості неурядових організацій, фінансової спроможності та наявності партнерської мережі.

Одним із прикладів є діяльність мобільних бригад соціально-психологічної допомоги, які створюються в рамках державної програми протидії домашньому насильству. Такі бригади діють на базі центрів соціальних служб і надають комплексну допомогу – юридичну, психологічну, соціальну – жінкам, які постраждали від насильства, зокрема тим, хто перебуває у періоді вагітності або виховує малолітніх дітей [10].

У Мелітопольській міській територіальній громаді (до окупації) було створено Центр комплексної підтримки жінок, що об'єднував консультаційні пункти, кімнати кризового реагування, групи підтримки та перенаправлення до медичних установ. Важливою характеристикою цієї моделі було партнерство з місцевим пологовим будинком, що забезпечувало доступ до безкоштовної акушерсько-гінекологічної допомоги та психологічного супроводу жінок, які пережили насильство або перебували у кризі [11].

У місті Вінниця реалізується муніципальна програма «Здорова громада», що охоплює інформаційні кампанії щодо здорового способу життя, репродуктивного здоров'я, доступу до безкоштовних тестувань, а також надання менторської підтримки для молодих матерів. Програму впроваджує департамент охорони здоров'я міської ради у співпраці з громадськими організаціями. Особливістю є наявність електронного кабінету пацієнтки, де можна замовити послуги лікаря, отримати консультацію або направлення на додаткові обстеження [12].

У сільських громадах практики є менш системними, проте спостерігаються спроби інституціалізувати підтримку жінок через діяльність амбулаторій сімейної медицини, які виконують також просвітницькі функції. Наприклад, у Кіптівській ОТГ (Чернігівська область) впроваджено програму «Жіноче здоров'я у фокусі», що включає виїзні консультації гінеколога, майстер-класи з самодіагностики та бесіди з медичними працівниками на базі шкіл, клубів та бібліотек [13].

Разом із тим, у багатьох громадах спостерігається низький рівень обізнаності органів місцевого самоврядування з можливостями запровадження програм у сфері репродуктивного здоров'я. Деякі громади не мають відповідної інфраструктури (наприклад, притулків чи кризових кімнат), відчувають дефіцит кваліфікованих кадрів, зокрема психологів, соціальних працівників і медиків, що ускладнює адресне реагування на потреби жінок у кризі.

Аналізуючи практики громад, можна виділити такі ключові чинники їх ефективності:

- наявність локальної програми з чітко визначеними пріоритетами;
- фінансова підтримка з місцевого бюджету або донорських джерел;
- кадрова спроможність;
- налагоджена міжвідомча співпраця між медичними, соціальними та освітніми структурами;

- участь громадських організацій і лідерок думок на місцях.

Наведені приклади свідчать про те, що навіть у межах чинного правового поля територіальні громади можуть розробляти ефективні механізми підтримки жінок у складних життєвих обставинах. Водночас, поширення цих моделей потребує систематизації, підтримки на державному рівні та інституційного укріплення на місцях.

Висновки. Репродуктивні права є ключовою складовою соціальних прав людини, гарантування яких є обов'язком не лише держави в особі центральних органів влади, а й територіальних громад як суб'єктів місцевого самоврядування. У період воєнного стану, масового внутрішнього переміщення, економічної нестабільності та соціальної вразливості окремих категорій жінок, забезпечення цих прав набуває критичного значення з точки зору дотримання конституційного принципу соціальної держави, закріпленого у статті 1 Конституції України.

Для забезпечення належного рівня реалізації репродуктивних прав необхідно:

1. Закріпити у законодавстві України поняття «репродуктивні права» та відобразити його в ключових законах соціального й медичного спрямування.



2. Визначити на рівні підзаконних актів чіткі повноваження органів місцевого самоврядування щодо надання комплексної підтримки жінкам у сфері репродуктивного здоров'я.

3. Забезпечити ресурсне наповнення територіальних громад шляхом розробки державних субвенцій, грантових механізмів і міжмуніципальної співпраці.

4. Упровадити систему локального моніторингу якості послуг з орієнтацією на потреби вразливих груп населення.

5. Створити умови для участі громадських організацій, професійних спільнот і самих жінок у формуванні локальних політик підтримки.

Таким чином, лише за умови комплексного підходу, який поєднує правові реформи, інституційне укріплення громад, підвищення фаховості кадрів та етичну трансформацію суспільства, можливо досягти повноцінної реалізації репродуктивних прав жінок у складних життєвих обставинах.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення 22.05.2025).

2. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: міжнародний документ від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення 22.05.2025).

3. Доповідь Міжнародної конференції по народонаселенню та розвитку. (Каїр, 5–13 вересня 1994 року). 1995. Нью-Йорк : 189 с. (Видавництво ООН).

4. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 22.05.2025).

5. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення 22.05.2025).

6. Про затвердження Порядку надання соціальних послуг: Постанова КМУ від 01.06.2020 № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 22.05.2025).

7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення 22.05.2025).

8. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 22.05.2025).

9. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 № 2168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (дата звернення 22.05.2025).

10. Про затвердження Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству на період до 2025 року: Постанова КМУ від 24.02.2021 № 145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 22.05.2025).

11. Звіт ПРООН «Місцеві відповіді на виклики пандемії та домашнього насильства: приклади кращих практик територіальних громад України». – Київ, 2021. – 34 с.].

12. Офіційний сайт Вінницької міської ради. – Режим доступу: <https://www.vmr.gov.ua>.

13. Інформаційна платформа «Децентралізація». – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua>.

